

Як це сталося

Я нещодавно приїхала до Харкова. Багато разів у повпредстві Відня я чула, що такі люди, як я, потрібні на батьківщині, і мені здалося, що я можу бути корисною, після того як пройду певну школу для поповнення досвіду, якого мені бракувало.

Адже до своїх переконань я прийшла майже уможливленим шляхом: радянської землі я не знала, громадянської війни не пережила.

Та й що тепер тримало мене в Європі? Побувавши в Америці, я занурилась за три місяці у такий бурхливий вир життя, що не могла й не хотіла задовольнятися тихим існуванням на Шиманіштрасе, лекціями в сільськогосподарській академії, де я викладала вже сім років, маленькою-малесенькою партійною роботою в робітничому клубі «Єдність»; мені мало було радості від моїх новел, які регулярно виходили друком, навіть книжка українських казок, котра витримала два видання поспіль, і книжка перекладів Короленка і Стефаніка не давали мені тепер повного задоволення. Зараз мені не хочеться перелічувати все, що я робила в той час. Я об'їхала першим «потягом миру» двадцять три штати Америки, відвідала одним заходом усі, на які мені вказали ще у Відні, робітничі

центри комуністів-українців і отримала від них запрошення працювати там агітаторкою.

Мене запалювали численні мітинги, захоплювала робота, я пишалася теплом, яке зігрівало мене в будь-якій аудиторії чи родині. Але я розуміла, що моїх знань недостатньо. Порадившись зі старшими товаришами, Коцюбинським, Левицьким, Йоффе, я вирішила поїхати попрацювати в Україні, а вже потім повернутися туди, куди мене кликали.

Москва приголомшила мене — я просто силою відірвалася від неї, мені було страшно, що я там лишуся й не знайду мужності здійснити свій план.

Дещо зі своїх вражень я описала у своїх американських нарисах, я й надалі співпрацювала з виданнями Нью-Йорка та Вінніпега. Я була у Клари Цеткін, її світлий образ і теплий прийом назавжди лишилися у моїй пам'яті.

Я все ж поїхала в Україну. Казкову, невідому мені країну, мою батьківщину, що так неспізнанно змінилася за сім років моєї відсутності. Я знала її з відгуків ворогів і друзів, із розповідей тих, хто приїжджав у Європу, із газет, із книжок віршів, новел, які давав мені Ю. Коцюбинський.

Мені так хотілося побачити цю землю!

І якби я знала все, що мені судилося, і від мене залежало відвернути це, не вертаючись додому, — я б воліла витерпіти все знову, але не лишитися на іншому березі. У цьому, очевидно, і полягає вся суть подальшої оповіді, і на це питання мені доводилося не раз відповідати, задовольняючи людську цікавість.¹

У Харкові мене зустріли як молоду українську письменницю. Я виступала на мітингах, про мене писали в газетах, мої переклади друкували в ДВУ, за тиждень я вже працювала

¹ Спогади-1996: наступні кілька сторінок (до розділу «Луб'янка») випущено.

редакторкою одного зі сценарних відділів ВУФКУ. Директором Всеукраїнського фотокіноуправління був Борис Ліфшиць, старшим редактором — Олесь Досвітній; редакторів було четверо: Тетяна Польська, М. Бажан, Ю. Яновський і я. Пізніше додався Ю. Тютюнник, який щойно завершив зйомки модного тоді фільму «Польща купила Петлюру / П.К.П.», де він грав самого себе.

У цьому ж ВУФКУ працював плакатистом Сашко Довженко, а також Лазурін, Фелікс Лопатинський, Зорін, Галін і багато інших, які згодом стали відомими.

День минав на роботі, вечори — у редакції «Вістей», редактором яких був мій далекий родич Є. Касяненко. Я познайомилася із багатьма літераторами, журналістами. Так добре було вечорами в задимленому редакторському кабінеті. У хмарах сизого диму блищав золотом окулярів «папаша», схилившись над передовицею. На дивані планували свій вихідний Остап Вишня, Олесь Досвітній, Микола Хвильовий, Слісаренко, Коцюба, Куліш, Любченко, Володя Сосюра, зрідка Тичина, Йогансен, Семенко, Пилипенко, Білецький — о, яким довгим був би перелік людей, із якими я познайомилася. Вони були такими новими, неймовірними й рідними. Довженко, Панч, Копиленко, Курбас — стільки імен, які стали згодом відомими. У ті часи всі вони були товаришами — доброзичливі, міцні, сповнені іскристою життєвою енергією. І яскравістю своїх останніх — як гірко усвідомлювати це зараз — творчих юних років я завдячую теплу їхніх багатих щедрих сердець.

Я вступила до аспірантури кафедри історії культури України до академіка Багалія і швидко стала його улюбленицею. Вже в перший рік було надруковано мою роботу про декабриста Олізара, засновану на матеріалах третього (жандармського) відділу, які я отримала від Дмитра Івановича. Пізніше мала вийти наша спільна праця, яку готувала я, але не судилося.

Я перекладала в ДВУ. За цей час я переклала Гамсуна «Голод» і «Вікторію», Уельса «Сон», Шпільгагена «Сам у полі не воїн», якісь казки. Я працювала над популярною брошурою історії соціального руху в балканських країнах за договором із МОПром.

Співпрацювала зі «Щоденними вістями» у Нью-Йорку, «Робітницею» у Вінніпезі, «Всесвітом», «Вістями», «Комуністом», «Робітничою газетою», ВАПЛІТЕ. Була членкою Спілки письменників України², Асоціації революційної кінематографії³, перекладала, писала сценарії... Мені хотілося бути всюди, усе бачити, усе знати. І мені здавалося, що назустріч мені сходить яскраве радісне сонце.

Я перебувала майже виключно в комуністичному середовищі, до мене всі ставилися доброзичливо. Життя минало бурхливо — в роботі й нових зустрічах. Кожен із моїх знайомих був будівничим того чудового життя, що відбувалося навкруги.

Дуже скоро я познайомилася з Петренком, який запропонував мені перейти працювати в Наркоміндел. Робота була цікава, я стала референткою наркома О. Г. Шліхтера, спочатку з англійської, а потім і закордонної білогвардійської преси. Отримувала найрізноманітніші газети, журнали, періодичні видання, щодня їх прочитувала, робила із них бюлетень, диктувала його друкарці й розсилала обмеженому колу осіб. Крім того, майже щоранку приходила додому до Шліхтера і під час сніданку робила йому коротку доповідь-огляд. Також я належала до складу бюро ЦК і готувала матеріали для секретаря ЦК з міжнародних питань. А ще виконувала

² Спілка радянських письменників України створена у 1934 р., її членкою Н. Суровцова не була.

³ Асоціація революційної кінематографії (АРК), об'єднання працівників кіно, створене у Москві у 1924 р. Наприкінці 1920-х перейменоване на Асоціацію робітників революційної кінематографії (АРРК). Асоціацію розпущено у 1935 р.

окремі доручення, мене прикомандировували до іноземців, і я перекладала їхні виступи. Наприклад, коли приїжджав секретар Торез⁴, Лекаш; мене запрошували на бенкети приїжджених письменників. Пам'ятаю приїзди Панаїта Істраті, Кучинського, Барбюса та інших. Був секретар Профінтерна Жерам, якийсь болгарин... Але не зупинятимусь на деталях свого харківського життя.

Я опанувала новий побут, середовище.

Обідала я зазвичай у ресторані, вечеряли ми вдома у Блакитного, відсидівши чимало в редакції «Вістей», заважаючи Касяненку, милому Колоску⁵ й Тарану.

Приблизно раз на місяць ми влаштовували спільну зустріч у нашому будинку. На той час я переїхала в колишню пральню особняка на вулицю Максиміліанівську, 19, який займали відповідальні працівники ГПУ та Наркоміндела. На першому поверсі пам'ятаю Абугова із дружиною Галею, на другому поверсі мешкав повпред Михайло Левицький із дружиною, яка нещодавно повернулася з Відня, та мій начальник, завідувач відділу преси Наркоміндела Гриць Петренко. Окрім них у будинку жили два студенти — Добровольський і Євтіфеев. Мені віддали пральню на горищі, яку я переобладнала під мансарду: килими, старовинні меблі, комин за моїм ескізом, який оздобив фресками на цеглі вже тоді відомий художник Падалка. Моя мансарда могла конкурувати з будь-якою паризькою. З Києва навіть приїжджали художники, щоб поглянути на неї. Незважаючи на велику кількість роботи, у житті був присутній і елемент богемі. Моя мансарда була завжди відчинена для друзів: вони знали, де я лишала другий ключ; приходив працювати, скажімо, Олесь Досвітній, у якого вдома

⁴ Ідеться про Анрі Торреса.

⁵ Ідеться про Бориса Колоса.

були маленькі діти. Вони нерідко з'їдали мої продукти, випивали запаси вина, відсиплялися на моїй тахті — я поверталася додому й заставала безлад. Інколи глупої ночі мене будив несподіваний гість — приходив по якусь книжку.

Часто бували робочі вечори: я чіпляла на двері записку, що зайнята, сідала за великий письмовий стіл і писала. Статті, нариси, новели, аспірантська робота.

Я подала заяву про переведення з австрійської компартії, куди вступила в 1924 році, переведення треба було оформлювати через Комінтерн, і воно затягувалося. Свій паспорт зі зворотною візою я віддала — більше не мала бажання повертатися за кордон.

Тимчасово я була прикріплена до осередку Раднаркому, але отримала додаткове навантаження — роботу над змичкою з селом, і щосуботи їздила до підшефної Писарівки за 70 км від Харкова. До цього я їздила із групою кінопрацівників у інше село і захопилася кінофікацією. Я повністю присвячувала себе роботі.

На наших вечірках бував увесь цвіт тодішньої інтелігенції. Тичина, Сосюра, Падалка, Курбас, Досвітній, Багалій, Демчук, Чичкевич, Коссак, Петренко, Ауссем, Хвильовий, Довженко, Бажан, Куліш, Панч. Вишня та Сосюра вперше читали рукописи своїх автобіографій, які згодом стали такими відомими.

Усе це було початком мого кінця, але зрозуміти це тоді я не могла. Сповнена вірою в щирість доброзичливого ставлення до мене, я ставилася так само до інших, поза колом своїх друзів.

Із працівників ГПУ я потоваришувала з парою Козельських, Єлочкою і Бобкою. Справжні їхні прізвища я забула. Козельський співпрацював із «Комуністом», ну і працював у ГПУ. Він познайомив мене зі своїм начальником, Євгенєвим.

А потім сказав, що їхній відповідальний працівник, Горожанін, хотів би познайомитися зі мною й відвідати нашу вечірку.

— Нема нічого простішого, — відповіла я. — Що він п'є?

— Боржомі.

— Дивно, та що вже!

Я ніколи не бачила його ні до, ні після тієї зустрічі. Цікавий гарний чоловік, Горожанін приділив мені багато уваги. Так багато, що мені стало ніяково. За кордоном я достатньо чула про працівників ГПУ, тому відразу помітила, із яким завзяттям доливав мені вина мій співрозмовник, а сам пив боржомі. Швидше за все, він лишився незадоволений нашим знайомством: я наполегливо уникала всіх серйозних тем, була просто чарівною і трохи грайливою жінкою, але... Чомусь же я зацікавила цього, мабуть, вельми зайнятого чоловіка, який ні на крок не відходив від мене!

Життя тривало. У службових справах я не раз стикалася з ГПУ й навіть була там.

І от одного разу мене викликали туди. Я пройшла в кабінет не знайомого мені Черняка. Він напустив таємничості: примусив мене чекати, а коли я захотіла зателефонувати, заборонив це робити. Тон самої розмови був дуже дивний: він згадав впливових людей, котрих я знала особисто, поцікавився, скільки я заробляю, зауважив, що мало, а потім запропонував мені стежити за згаданими людьми й доповідати йому, мовляв, ця «робота» буде оплачуватися і збільшить мій бюджет. Я обурилася безмежно. Але проїняти Черняка було неможливо. Він змінив тон: виявилось, що мій партійний обов'язок — виконати його завдання. Я заперечила: якщо ЦК дасть мені будь-яке завдання, я його виконаю. Але стежити за товаришами, яких глибоко поважаю, я, молода й недосвідчена членка партії, та ще й за завданням безпартійного невідомого співробітника, відмовляюся.